

ГТАХР 02.11.21

Р.К. Досжан¹

*¹Қазақ ұлттық хореография академиясы
(Астана, Қазақстан)*

**МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТЫҢ НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚ
ФИЛОСОФИЯСЫНДА ДАМЫҒАН ЖАҢА ИДЕЯЛАР**
(Абай, Шәкәрім философияларының негізінде)

Аннотация

Мақалада Абай мен Шәкәрімнің қазақ поэзиясына қосқан үлесі, өлеңдерінің поэтикалық ерекшеліктері, өлеңдер және прозалық шығармалары көрсетіледі. Сөздерінің және өлеңдерінің сұлулығы Жаратушы, адам және оның өмірі жайлы терең ойлармен байланысты. Екі ақын философиялық поэзияны құруға үлкен үлес қосты. Шәкәрімнің көзқарасы мен мақсаты - Абайдың поэзиясының логикалық жалғасы. Сонымен қатар, қазақ поэтикалық өнері жаңа шешімдермен, сөз тіркестерімен және әндер үлгілерімен байытылған. Қазақ поэзиясының жан-жақтылығы мен сұлулығы ақындардың жұмыстарында толығымен ашылады.

***Тірек сөздер:** Абай, Шәкәрім, поэзия, қазақ философиясы.*

R.K. Doszhan¹

*¹Kazakh National Academy of Choreography
(Astana, Kazakhstan)*

**NEW IDEAS IN KAZAKH PHILOSOPHY DEVELOPED ON THE
BASIS OF CULTURAL RELATIONS**
(based on Abay, Shakarim's philosophy)

Annotation

The article deals with the features of poetics of Abay and Shakarim, the contribution of poets to development of the Kazakh poetry, poetic features of their verses, poems and prosaic works. The beauty of their words and verses are connected with deep reflections about an essence of God, human and life. Both poets bring a huge contribution in creation of philosophical poetry. Shakarim's outlook and his views are continuation of Abay's poetry. At the same time Kazakh poetical art is enriched with new forms, word combinations and song patterns. The versatile beauty of Kazakh poetry is exposed in their creative activity in full.

***Keywords:** Abay, Shakarim, poetry, Kazakh Philosophy.*

Р.К. Досжан¹

¹Казахская национальная академия хореографии
(Астана, Казахстан)

НОВЫЕ ИДЕИ В КАЗАХСКОЙ ФИЛОСОФИИ, РАЗРАБОТАННЫЕ НА ОСНОВЕ КУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

(на материале философии Абая и Шакарима)

Аннотация

В статье раскрывается вклад Абая и Шакарима в казахскую поэзию, поэтические особенности их стихов, поэм и прозаических произведений. Красота их слов и стихов связана с глубокими размышлениями о сути Бога, человека и бытия. Оба поэта вносят огромную лепту в создание философской поэзии. Мироззрения и цели Шакарима являются логическим продолжением поэзии Абая. При этом казахское поэтическое искусство обогащается новыми решениями, словосочетаниями и песенными узорами. Многогранность и красота казахской поэзии раскрываются в их творчестве во всей ее полноте.

Ключевые слова: Абай, Шакарим, поэзия, казахская философия.

Әлемдік мәдениетке әр халық барша адамзат мәдениетін байытатын өзіне тән қайталанбас құндылықтарын енгізеді. Осы орайда әлемдік рухани мәдениетке қазақ халқы да, әрине, өзіне тән құндылығын енгізді.

Осы әйгілі адамдардың ішінде А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердіұлы рухани мәдениет пен қазақ халқының дүниетанымын жаңа дәрежеге көтерген дамудың жаңа көкжиегін ашты.

Абай қазақтың жаңа реалистік әдебиетінің негізін салушы, қазақтың әдеби тілінің іргесін қалаушы ретінде белгілі. Шәкәрім Құдайбердіұлы өзінің өмірлік және шығармашылық жағынан бағыттаушысы болған Абайдың идеялары мен шығармашылық ізденістерінің жалғастырушысы болды. Ақын, прозашы, аудармашы, музыка теоретигі, ойшыл Шәкәрім бізге тек өлендер мен дастандар ғана емес, прозалық туындылар, философиялық және тарихи еңбектер де қалдырды.

Абай мен Шәкәрімнің рухани бірлігі олардың дүниені қабылдаудағы ұқсастығынан және «зиян келтірме» деген қоршаған әлемге қарым-қатынастарынан көрінеді. Адам – ғалам бірлігі оның қоршаған ортасы қалай өмір сүргеніне байланысты болады. Абай мен Шәкәрімнің ізгілігі олардың өмірі мен шығармашылығында өшпес із қалдырды. Абайдың «Адам бол!» дегені Шәкәрімнің «Адам немене?» дегенімен байланысады. Адам ақыл-оймен,

сұлулық заңымен өмір сүруі керек, ал ол үшін ғылымға қол жеткізіп, қажымай еңбек етіп, рухани мінсіздікке жетуі қажет. Еңбексүйгіштік, білім аңсау және ізденгіш ақыл, өзінің адами қадір-қасиетін ұғыну және өз пікіріне ие болу, әділетсіздікпен күресе білу және қастыққа қарсы тұра білу – Абай мен Шәкәрімнің өз замандастарынан көргілері келген қасиеттердің легі.

Бұл идеялар өмірінің соңғы жылдары жазылған Абайдың нақыл сөздері – «Қара сөздерінде» айқын және терең көрінеді. «Қара» терминінің «сөз» терминімен тіркесуі көп мағынаны береді: ұйқас сөздер мен мәтінге қарағанда прозаны білдіреді, қайғыны да білдіреді, сайып келгенде түркі мәдениетінен келе жатқан маңыздылықты, мәнділікті білдіреді. «Қара сөз» жанры бойынша Шыңғысхан дәстүріндегі «билик» атауына жақын, яғни үлгілік мағынаға ие болатын орынды нақыл сөз, өмірлік мысалдар туралы әңгіме. Еуропалық дәстүр бойынша, «Қара сөз» - бұл ұшқыр ой, қанатты сөз (афоризм), кеңес жанры. Бұл, сонымен қатар, оқырманға тікелей үндеу, ашық әңгіме, халық тағдыры аясындағы өмір философиясы.

Ал мағынасы бойынша «Қара сөз» - өкіну, яғни тәубеге келу, тікелей жауапты жанр, себебі бұл қадірлі адамның барша әлем алдында сөйлеуі және бұл жазушыдан берік шындықты және адалдықты талап етеді. Тәубешілік ету жанры (жанр исповеди) әлем әдебиетінде сонау Марк Аврелий, Петр Абеляр, Блез Паскаль және Жан-Жак Руссо кездерінен белгілі [1, 18 б.]. Алайда түркі, әсіресе қазақ әдебиеті үшін көбінесе эпостық сипаттағы жанр – теңдессіз құбылыс. Бұл жанның ақтарылуы, адам өмірінің опасыздығы туралы терең, тіпті ащы ойға бату деген сөз.

Абай жас ұрпақты тұйыққа тірейтін жалған құндылықтар мен бағыттар туралы айтып іштей қынжылады: өзін басқалардан артық көріп, дәріптеушілік, бекершілік, жасықтық, надандық, мансап құмарлық, менменшілдік және маңыздылыққа, жақсылық пен қастыққа, армандарға немқұрайлық. Сезімнің суықтығы, келісім мен бірліктің жоқтығы, жоғарыға деген ұмтылыстарды жоғалту – осының барлығы жанның жалғызсырауына әкеп соғады. Мұндай адам өшіп бара жатқан тұлға, мұндай халықтың болашағы болмайды. Сондықтан қоғамның жетілмегендігі және ақыл-ойдың күдіреттілігіне, тарих арқылы жиналған ішкі әлеуетке сенім мен үміттің дамымағандығы жөнінде жазушы-гуманистің мұңы мен күйініші сондай терең [2, 372 б.]. Абай оқуға, қоршаған әлем мен өзін-өзі тануға, болашаққа талпына отырып табиғат пен қоғамның

құпия-сырларын ашуға, ақылды және әділ болуға, әрдайым дамып, жетілуге ынтыға шақырады. Бұл сөздер әлі күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған.

Абайдың идеяларына үндестікті Шәкәрімнің шығармашылығынан табамыз. Өзінің «Үш ақиқат» туындысында Шәкәрім адами ішкі мазмұнның басты негіздерін атайды. Шәкәрім бойынша адамда танымның үш қабілеті бар: ақыл, сезім және жігер. Бірақ ең бастапқы шындық – бұл ар-ұят. Дәл сол ар-ұят адамгершіліктің өзегі, адамның рухани жетілуінің тірегі болып табылады. Ол ақыл-ойды дұрыс жолмен жетелеуі керек және ерік-жігерді дұрыс пайдалана алуға әкелуі керек: «Адамның сыпайылығы, әділеттілігі, ізгілігі – осының барлығын біріктіріп, бір сөзбен – ар-ұят деп айтамын. Осыған ақыры сенбеген жүректі ешбір ғылым, ешбір өнер, ешбір жол және ешбір заң тазарта алмайды [3, 41 б.].

Абай мен Шәкәрім, сөзсіз, өз заманының ең білімдісі және өз елін шексіз сүйетін нағыз патриоттар болды. Олар түркі халқының әдебиетінде қазақ жазушылары мен ақындарының ең керемет өкілдері болып саналады. Шығыс мәдениеті мен түркі халқының әдебиеті Абайды да, Шәкәрімді де әрдайым қызықтырды. Екеуі де араб, парсы, түрік, орыс тілдерін меңгерген. Олар ерте заманғы көркем мұралардың түпнұсқаларын оқып, ондағы сюжеттерді кесіп алып, өз туындылары үшін шығармашылықпен өңдеген. Бірақ Абай мен Шәкәрім шығармаларының идеялық-көркемдік мазмұны шығыстық үлгіден әрдайым ауқымырақ, себебі жазушылар әрбір туындыны өзіндік әлеуметтік-көзқарастық тұғырынан өткізіп ұғынған.

Абай мен Шәкәрімнің көптеген поэзиялық тұжырымдары адам және оның кемелі мен үйлесімі өмірдің басты қайнар көзі болып келетін Шығыс даналарының қанатты сөздерімен (афоризмдерімен) үндеседі. Мысалы, Шәкәрімнің сөз, поэзия, ақындық тұлғаның әлеуметтік-қоғамдық маңыздылығы туралы ойлары түрік жазушысы Ахмед Хашимнің идеяларына жақын: Мен нағыз патша емеспін бе? Менің әскерім – менің өлеңдерімнің жолдары. Өлеңдер ескі дәуірдегідей қазір де өшпес мәңгілік. Және шыншыл өлең бәрін де басынан өткізеді [4, 623 б.].

Шәкәрім өз шығармашылығында тікелей түркі тақырыбына да бет бұрады. «Қазақтың түп атасы – батыр Түрік» шығармасында ол түркі халқының тарихы мен этнографиясын суреттейді. Сонымен қатар «Шежіре» еңбегінде Шәкәрім көшпенді халықтың тарихын көрсетеді [5, 320 б.].

Біздің еліміздегі көптеген дамуларға географиялық, геосаяси және діни ерекшеліктер себепші болды. Ғасырдан ғасырға өте келе ол батыс, шығыс және түркі әлемдік мәдениеттердің әсерін көреді. Осы тұрғыда Абай мен Шәкәрімді түркілер деп те, еуразияшылдар деп те атауға болады. Екеуі де өз халқының демократиялық орыс және жалпыадамзаттық мәдениетті ұғыну арқылы ағартушылық пен білімдегі экономикалық және мәдени даму жолдарын көрді. Абай В.Г. Белинский мен басқа да революциялық демократтардың эстетикалық көзқарастарымен таныс болды. Оған орыс сыншыларының өнер мен көркем сөзді тарихи прогресстің, қоғамның рухани және адамгершілік дамуының күдіретті қозғалтқышына айналдыру ұмтылыстары жақын.

Абай ұлы орыс жазушыларының шығармаларын аударумен айналысқан. Мұнда да ол өзінің ізгілік, ағартушылық міндеттерін ұстанып қалды. Ол тек өзінің идеясы мен көңіліне жақын туындыларды ғана аударды. Ұлы орыс ақыны Пушкиннің көптен күткен ой-толғанысы мен сезімі, оның жаңашыл өмір туралы ойлары мен өнегелі идеалы жүзеге асқан ең бір ықыласты шығармаларының бірі – «Евгений Онегин» Абайға қатты ұнады.

Орыс әдебиетінің арқасында Абай Батыс Еуропа классикасының озық үлгісімен танысты. Ол қазақ тіліне Шиллер, Гете, Байрон және Мицкевичтің кейбір өлеңдерін аударды.

Шәкәрім Құдайбердіұлы те көптеген туындыларды әртүрлі тілдерден аударған аудармашы ретінде танымал. Шәкәрім өзі хат алмасып тұратын Лев Толстойдың еңбектерін аударған. Шәкәрімнің аударған шығармаларының ішінде Бичер Стоу, Хафиза, Н.А. Некрасов және т.б. еңбектері бар. Алайда қазақ арасында ең әйгілі болып Физулидің «Ләйлі-Мәжнүн» поэмасы және Пушкиннің «Боран», «Дубровский» шығармалары саналады [6, 78 б.].

Абай мен Шәкәрім шығармашылығы көшпенді эстетикаға тән, яғни алға қарайғы тұрақты қозғалыс, қиыншылықтарға төзімді болу және алға жылжып, мүмкін емес нәрсеге қол жеткізу. Болашақты олар жетілген қоғамдағы жетілген адамнан көреді. Мақсатқа жетуге болады, ол үшін адалдық, табандылық, сезімге адалдық қажет және махаббат үшін құрбандыққа бара алуы керек. Егер адам еңбек пен білім жолында жүрсе, осы игі сапалар қалыптасады.

Абай Құнанбаев пен Шәкәрім Құдайбердіұлы қазақ мәдениетінде керемет тұлғалардың қатарына жатады. Мұралары әлі

күнге дейін өзекті, тіпті сан ғасырлардан кейін де олардың туындыларынан қазіргі заманның ойландыратын сұрақтарына жауап тауып жатамыз.

Әдебиеттер

1. М. Султанбеков. Поэтическое Вдохновение: Абай, Шакарим и Мухтар. – Новосибирск, 2007. 186 с.
2. Т.Шанбай. Вопросы Шакаримоведения 5. – А., 2007. – 372 с.
3. Мұқанов С. Абайдың шәкірттері туралы. //Абай. – 1992. – №4.
4. Исабаев Б. Ұлылар мекені. – Новосибирск, 2001. – 623 б.
5. Сәтбаева Ш.К. Бес томдық шығармалар жинағы. – Астана, 2011. – 320 б.
6. Құдайбердиев Ш. Шығармалары / Өлеңдер, дастандар, қара сөздер/. – Алматы, 1988.

References

1. M. Sultanbekov. *Pojeticheskoe Vdohnovenie: Abaj, Shakarim i Muhtar.* – Novosibirsk, **2007**. 186 s. (*In Russ.*)
2. T. Shanbaj. *Voprosy Shakarimovedenija 5.* – A., **2007**. – 372 s. (*In Russ.*)
3. Muqanov S. *Abajdyn shakirtteri turaly.* //Abaj. – **1992**. – №4 (*In Kazakh*)
4. Isabaev B. *Ulylar mekeni.* – Novosibirsk, **2001**. – 623 b. (*In Kazakh*)
5. Satbaeva Sh.K. *Bes tomdyq shygarmalar zhinagy.* – Astana, **2011**. – 320 b. (*In Kazakh*)
6. *Qudajberdiev Sh. Shygarmalary / Olender, dastandar, qara sozderl.* – Almaty, **1988**. (*In Kazakh*)